

מפראג, שהגיע לירושלים כימי דור אחד מאוחר יותר, בשנת ת"י (1650). הוא רושם ביומנו: 'שתי דרכים הן מקושטא לעלות לירושלים, ואחת מהן היא בים. בקושטא או ברודוס קטנה [Rodosto, בתורכיה, על חוף ים השיש]... ואל תשכרו ליסע עד מצרים, כי מצרים מאחרי ירושלים, ולעלות ממצרים לירושלם עולה הרבה כסף, וקשה מאד הדרך ממצרים הן בים והן ביבשה'. עדיף בעיניו שיהיו 'נוסעים מרודוס גדולה [האי Rhodes] עד יפו ששה ימים', ומשם 'בשיירה המלווה את הרוכבים לירושלם'.⁷⁸ מכל מקום נראה שמסלול ימי עד מצרים אכן היה קיים, אחרת מדוע יטרח ר' משה הנזכר לציין שדרך זו אינה מומלצת.

אבל אין להוציא מכלל אפשרות שכותב איגרתנו מתכוון דווקא לדרך יבשתית זו מקושטאנטינה למצרים, ומשם לירושלים. אפשרות זו הומלצה כמאה ושבעים שנה קודם לכן על ידי ר' יצחק צרפתי באיגרתו ל'קהילו' הקודש היהודים הנמצאי באשכנז השוכנים בערי שוואבן ורינוס שטירמרק מהרן ואונגרן.⁷⁹ שם הוא מתווה בין היתר את הדרך הנראית עדיפה בעיניו, בלשון זו:

אכן דרך תוגרמה היא דרך ארץ החיים כולו דרך יבשה עד ירושלים, רק מעבר ששה מילין דרך ים, ובכל יום ויום נמצאות אורחות ישמעאלים סוחרים ויהודים לרוב... שיירות גדולות מעיר לעיר מקהל לקהל במנוחה בשלום ובהשקט עד בואם למצרים וממצרים לירושלים הדרך קרוב ובטוח.⁸⁰

מסלול זה מעורר כמה תמיהות, שלפי שעה אין להן הסבר המניח את הדעת: כיצד יתכן שהתוויי היבשתי מתורכיה לירושלים עובר דרך מצרים? כלום אין נקודת מפנה בתחום ארץ ישראל שממנה עולה דרך לירושלים? האם ניתן לאתר כאן את תוויי השיירות שנעו מתורכיה לכיוון מצרים? יתכן שהסבר לתמיהה הראשונה ניתן למצוא בדברי ר' יצחק צרפתי, בפסקה המובאת לעיל, שבה צוין בין היתר שנתיב

המאה ה'ט"ו: ר' משולם מוולטירא בשנת רמ"א (1481), ראה מסע משולם מוולטירא בארץ ישראל, מהדורת א' יערי, ירושלים תש"ט, עמ' 68-71, ור' עובדיה מברטנורא בשנת רמ"ח (1488), ראה מ"ע הרטום וא' דוד, מאיטליה לירושלים, איגרותיו של ר' עובדיה מברטנורא מארץ ישראל, רמת גן תשנ"ז, עמ' 62-64.

78 ראה יערי (לעיל, הערה 73), עמ' 274.

79 איגרת זו פורסמה על ידי א' ילינק, בקונטרס גזרות תתנ"ו שערך, לפסיא תרי"ד, עמ' 14-25, על פי כתב יד פריס, הספריה הלאומית Héb. 421 (במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, ס' 27763), דף 131א. זוהי איגרת מליצית רבת עניין, בעיקר בנושא העלייה לארץ ישראל ואף קצת לעניינה של הקהילה הירושלמית. למקור זה כבר נדרשו חוקרים שונים. כמה סוגיות מרכזיות העולות ממנו נדונו מחדש על ידי א' ריינר, 'ואיך? שהרי ירושלים לחוד וציון לחוד!': השכונה היהודית בירושלים לאחר התקופה הצלבנית (המאות ה"ג-ה"ט'), נוף מולדתו, מחקרים בגיאוגרפיה של ארץ ישראל ובתולדותיה מוגשים ליהושע בן-אריה, בעריכת 'בן-ארצי, ' ברטל וא' ריינר, ירושלים תש"ס, עמ' 308-314. זמנה של האיגרת איננו ברור, אך לאחרונה הראה ריינר שהיא נכתבה בראשית המחצית השנייה של המאה ה'ט"ו.

80 אצל ילינק, שם, עמ' 20-21. הנוסח המובא כאן נעתק מכה"י הנ"ל, דף 132ב.

זה מועדף משום שכיחותן של שיירות גדולות שבהן נעו יישמעאלים סוחרים ויהודים לרוב'. אין ספק ששכיחותן של שיירות סוחרים בנתיב מסוים שימשה גורם דומיננטי בהעדפת מסלול נסיעה. הביטחון בנתיב כזה היה רב יותר, שהרי לכל שיירה נתלו כוחות מזוינים ששמרו על הנוסעים ועל מרכולתם מפני שודדי דרכים. לא מן הנמנע גם כן שכותב איגרתנו, כמוהו כר' יצחק צרפתי, לא כיוון בהתוויית המסלול מתורכיה לירושלים דרך מצרים למצרים גופה אלא לגבול מצרים, כלומר לנקודת המעבר בגבול שבין ארץ ישראל למצרים בעיר עזה, ששימשה מרכז חשוב למעבר סחורות בדרך היבשה ממצרים לסוריה ולארץ ישראל וכן בכיוון ההפוך.⁸¹ אכן מעזה נעו שיירות לרוב בנתיב גב ההר, בואך חברון עד ירושלים וכן הלאה.⁸² ניתן לשער שנתיב השיירות שהועדף על ידי הכותב נע בחלקיו שבסוריה וארץ ישראל ברצועת המישור שגבלה בחוף הים התיכון עד העיר עזה.⁸³ ויתכן שזה המכוון בדברי כותב איגרת זו: 'וזה הדרך הוא הישר בטוח ויותר בזול'. מכל מקום כותב איגרתנו מציע גם דרך אחרת ביבשה ל'מי שנפשו חשקה לסבב ולהוציא ביותר כדי לילך ולראות ג"כ צפת תוב"ב, והממהר והזריז לבוא לירושלים הרי זה משובח'.⁸⁴ יש לשער שזוהי הדרך היבשתית שמתווה ר' משה פוריית בשנת ת"י (1650) 'מקושטא לירושלם', דרך סוריה (חלב, חמה ודמשק) בואך צפת, ומשם בדרך המלך שבגב ההר, העוברת בשכם עד ירושלים.⁸⁵

קורותיה של הקהילה היהודית בירושלים ברבע הראשון של המאה הי"ז לוטים בערפל כמעט מוחלט, בשל העדר מקורות. אך מסתבר שבתקופה זו הלכה הישות היהודית בירושלים והתחזקה בזכות העולים הרבים שהגיעו מארצות אשכנז, ובזכות עולים ספרדים, שגם מספרם הלך וגדל.⁸⁶ באיגרת הנוכחית יש תרומה של ממש לתולדותיה של הקהילה היהודית בירושלים, לא רק בהקשר לריאליה ולחיים החברתיים והכלכליים בה, אלא אף באשר לחיי הרוח. האיגרת היא קריאה נרגשת לעלייה ולהתיישבות בירושלים, שהרי הכותב עצמו היה לא רק נאה דורש, אלא גם נאה מקיים. מן האיגרת עוד עולים פרטים שיש בהם כדי ללמדנו דבר על עולמו הרוחני של הכותב, שהיה לא רק מקובל הנתון להשפעה לוריאנית אלא גם

81 על מרכזיותה המסחרית של עזה בתקופה העות'מאנית ראה כהן ולואיס (לעיל, הערה 45), לפי המפתח; א' דוד, 'עזה: מרכז לסחר בין מצרים לארץ ישראל במאה הט"ז', מחניים (סדרה חדשה), ב (תשנ"ב), עמ' 184-191.

82 ראה דברינו לעיל, הערה 77.

83 נתיב זה התחבר בתחום ארץ ישראל לחוף הגליל המערבי ודרך הים (Via Maris) המפורסמת, עד לעיר עזה; ראה א' כהן, 'המסחר של ארץ ישראל בתקופה העות'מאנית', פרקים בתולדות המסחר בארץ ישראל, בעריכת ב"ז קדר, ט' דותן וש' ספראי, ירושלים 1990, עמ' 300-301.

84 במקור הנזכר לעיל, המסע לירושלים בדרך יבשתית כלל את תורכיה, סוריה (חלב, דמשק) בואך ירושלים.

85 ראה יערי, מסעות ארץ ישראל, עמ' 275-276.

86 ראה רחון, הקהילה היהודית, עמ' 7-10, 13-17, וכן ראה דברינו לעיל.

איש הלכה מובהק שהותיר אחריו חיבורים שונים בהלכה.⁸⁷ גם איגרת זו מכילה, כאמור, שני פסקים קצרים, אחד בדבר גבול קדושת הר הבית בירושלים, והשנייה בשאלת בעילת מצווה, אם היא מותרת בשבת. אין ספק שחכם זה שהיה אב בית דין בקהילות שונות ברחבי אירופה הותיר אחריו פסקים רבים, אלא שאלה לא הגיעו לידינו. לשני הפסקים המשוקעים באיגרת זו נודעת על כן חשיבות בלתי מבוטלת.⁸⁸ ושם מלמדים הם דבר על סגנונו בפסיקה, שהיה על דרך הצמצום.

סגנון הפסקה

סגנון הפסקה

87 ראוי לציין בתוכם את ספר בגרי ישע, חידושים על המרדכי, שראה אור במהדורות שונות, בין היתר: אמשטרדם תקי"ז.

88 ראוי לציין שלא שרדו אלא מעט מפסקיו של בעל השל"ה. בקובץ פסקים ותשובות מחכמי מערב אירופה ומרכז במאה הי"ז שערך ר' אליקים גוטשלק רוטנבורג, כתב יד ציריך, הספריה העירונית המרכזית (Zentralbibliothek), אוסף היידנהיים (Heidenheim) 65 (במכון לתצלומי כתבי-היד העבריים, ס' 2627) מפחרים אחדים מפסקיו, דף ו ע"א-ע"ב; כא ע"א; פג ע"ב-פד ע"ב. אחד מהם פורסם ע"י ר' יהודה ליב בן חנוך, חינוך לבית יהודה, פראנקפורט דמיין תס"ח, ס' ז, קמה; ראה י' בוקסבוים, 'תשובה מבעל השל"ה בענין לזה תעניתו ופוערע ובענין תשלומין דערבית של שבת', ספר הזכרון לזכר יעקב בצלאל ז'ולטי, (בעריכת י' בוקסבוים), ירושלים תשמ"ז, עמ' שכא-שכד; י"א זימר, גחלתן של חכמים, ירושלים 1999, עמ' 300. פסק אחד שלו שטרם פורסם ראה שם, דף פג ע"ב-פד ע"ב הנ"ל.

נוסח האיגרת¹

¹אוצר החכמה

[72א] תשובות חשובות חכמי ישיבות רגלי מרכבות ידעונים ואבות, מרבינו שבארץ ישראל הגאון ר"ג ור"מ ואב"ד דירושלים ע"ה תוב"ב החסיד מהר"ר ישעיה סג"ל² נר"ו לשאלות [!] הגאון ר"מ ואב"ב דק"ק³ פרעמסלא החסיד מהר"ר שמואל זלה"ה בן המאור הגדול הגאון בישראל מהר"ר משולם פייבש זלה"ה ר"מ ואב"ב דק"ק קראקא. צדיק⁴ עמוד העולם ויסודו מלא כל הארץ כבודו הגאון המופלג בדורו כולם נהנים לאורו הוא אהובי מחותני⁵ ר"מ ואב"ב נ"י מהר"ר שמואל יצ"ו. יצו אתו את הברכה זו לזו סמוכה עם שלום ישיבתו הרמה תורת ה' תמימה. קבלתי כתב מכ"ת⁶ בספר פנים יפות, וגם מנחה שלוחה בצירוף הראש והקצין הר"ר הירש יצ"ו. תשואות חן חן. עתה אשוב על דברי מכ"ת. ר"ד⁸ כתוב בדברי קדשך שאודיע את מכ"ת איזה עניני⁷ מחכמת האר"י ז"ל והדברים אשר רשם מכ"ת הן הן גוף החכמה. מה אדע אשר לא תדע. אמנם כגון דא צריך אני להודיע כי יש חרם קדמון מכל חכמים שבארץ ישראל שלא לגלות מחכמת האר"י לח"ל⁹ ואלו האנשים שהביאו קונטרסים לח"ל כחשו וגנבו ומעלו בחרם.¹⁰ אבל הירא את דבר ה' חלילה לו לעבור על החרם הגדול הזה, וטעמם ונימוקים [!] היה, שאל יתהלל המתהלל בחכמת האר"י ז"ל שירד לסוף דעתו בעצם החכמה בידיעה ברורה. כי לא יש נמצא עתה בעולם לא בח"ל ולא בא"י.¹¹ והעניין הוא כי היה להרב ז"ל הרבה תלמידי¹² צדיקים חסידים קדושים, מ"מ¹² לא ירדו לסוף דעת רבם על הכירור אם [72ב] [א]ס[!] לא תלמידו המופלג מהר"ר חיים קאלבריו¹³ ז"ל ה"ה¹⁴ אשר מנוחתו כבוד בק"ק דמשק. זה האלהי¹⁵ היה ממלא מקום הרב

- 1 כבר צוין לעיל שההעתיקה משובשת ביותר, אם משום שהמעתיק לא פענח נכונה את דברי הכותב, ואם משום השפעת שפת יידיש שהיתה שגורה בפיו. הסיומות של התבות נגזרות פעמים הרבה משפה זו. מצאתי לנכון להעיר על כך במקרים רבים על אתר. הפיסוק נעשה על ידי.
- 2 סגן לזיה, היינו: משבט לוי.
- 3 ואב בית דין.
- 4 האות שולשה בטעות, וצ"ל: דק"ק-דקהילא קדישתא.
- 5 לפני תיבה זו ריווח במקור.
- 6 ראה דברינו לעיל, במבוא.
- 7 מעלת כבוד תורתו.
- 8 ראשית דבריי.
- 9 לחץ לארץ.
- 10 על עניינו של חרם זה ראה דברינו לעיל במבוא.
- 11 בארץ ישראל.
- 12 מכל מקום.
- 13 הוא ר' חיים ויטאל, תלמיד האר"י, ראה דברינו לעיל, הערה 23.
- 14 זכרוננו לחיי העולם הבא.
- 15 כינוי למקובל חשוב. כך כונה גם האר"י במקורות שונים בני התקופה. האלקי, הבקי בחכמת האלוהות. גם פילוסופים כונו כך.

ז"ל. והוא ז"ל לא היה מגלה החכמה לשום אדם, רק עשה חיבור מופלג נקרא עץ חיים¹⁶ וצוה בעת מותו שלא יביא הספר לדפוס¹⁷ ולא יועתק, רק נתן רשות מי שירצה ללמוד ממנו בביתו רשאי. בכך בעברי דרך דרך [!] דמשק¹⁸ הביאני בנו¹⁹ לחדרו ונתן לי הספר, והיתה לי הקראה [!] קשה במאוד, כי היה כתב ספרדי. אבל דעי [!] מיום שנתנה התורה לא היה ספר כזה, והנה כותב בהקדמה ומזהיר למען אמונת השי"ת²⁰ בעל²¹ קונטרסי שנתפזרו ברוב העולם, ונקראים ע"ש²² האר"י ז"ל, להשמר מהם במה שכותבים מעצם החכמה אם לא בדברי שהם פשטים נעמים [!] בפסוקי או באיזה דרושים. ואני הייתי בדמשק שני ימים²³ כי אח"כ יצאה השיירה והוצרכתי לילך.²⁴ ובספר ההוא מבוארת החכמה ע"פ הסדר ראשי²⁵ פרקיו. עין לא ראתה אלהים זולתך. וכשהובאני [!] ה' ירושלים ע"ה תוב"ב, ואני כוסף ומתאוה לזאת החכמה. ויש בכאן הרבה חכמי גדולי ולכולם יש קונטרס [!] שנתפשטו מתלמידי²⁶. ומצאנו וראינו שהם בהרכות [!] עניינים חלוקים. ולפי השגתנו באו קצת דברים המחריבין עילמת [!] ²⁶ מ"מ אנחנו יגעים ומוצ[...]²⁷ ומוצאים לפי שכלנו והשגתנו איזה השגה. אבל חלילה לנו להביא תחת הקולמס [!]. כי אולי ח"ו²⁸ משגה הוא כמו שקרה לקדמונינו בקצת עניינים בקונטרסיה, אך לה²⁹ קווינו שיהא עת שיתגלה לנו ספר הקדוש דהאלהי³⁰ הנ"ל, כי לכל זמן ועת לכל חפץ. ובאם יזכני האל כאשר קוה קויתי, אז בודאי יותר הנדר, דהיינו החרם הקדום, ואדרבה נעשה הסכמה לזכות את הרבים. אז אמלא כבודך וארחיב הביאר [!] כיד ה' הטובה עלי. ובתוך הזמן הזה אעצץ ויהא אלהים עמך הדבק בספר יונת אלם שחיבר האלהי מהרמ"ע³¹ ז"ל. זה הספר ישר בעיני אלהים ואדם. ועל כל פנים רוב דבריו רובו דרובו הוא אמת ותורתו אמת ואפשר כולם, ואם יש איזה שגיאה

- 16 זה חיבורו המקיף של ר' חיים ויטאל המכיל את משנתו הקבלית של מורו האר"י.
- 17 חיבור זה אכן נדפס בקארעץ תקמ"ב.
- 18 לדמשק הגיע הכותב בחודש מרחשון (פרשת וירא) שנת שפ"ב; ראה איגרתו מצפת, מאותה שנה, שפורסמה לאחרונה על ידי יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 214.
- 19 ר' שמואל ויטאל, ממשיך דרכו של אביו בהפצת כתבי האר"י.
- 20 השם יתברך.
- 21 יתכן שנפל שיבוש, וצ"ל: בכל.
- 22 על שם.
- 23 ראה דברינו במבוא, הערה 10.
- 24 לצפת, ראה דבריו באיגרתו הנזכרת לעיל (הערה 106), עמ' 214-215.
- 25 יש סימן למחיקת תיבה זו.
- 26 עולמות.
- 27 המילה סומנה למחיקה.
- 28 חס וחלילה.
- 29 מעל לאות ה סימן למחיקה. אולי סימן לה'?
- 30 הכוונה לספר עץ חיים הנזכר.
- 31 מורנו הרב מנחם עזריה מפאנו, מן הבולטים בחכמי הקבלה באיטליה בסוף המאה הט"ז ובראשית המאה הי"ז. ראה דברינו לעיל. במבוא.

קטנה מחמת מיעוט השגה בטל במיעוטו. ומכ"ת ימצא זה הספר בעיזבון מחותני האלוף מהר"ר נפתלי³² הי"ד, וכן היה בידו קונטרס מבריאה יצירה עשייה שהכל הולך ב"ה³⁴ התלשלות [!] ³⁵ דוגמת עולם האצילו, ע"כ³⁶ הדרושים שהם באצילות הן ג"כ בבי"ע, ³⁷ כי גבוה מעל גבוה וגבוה עליהם. וכל [73א] מה שהיה ביד מהר"ן³⁸ הנ"ל אינו מגיע לחצי מה שהיה ביד מח[ותני] האלוף מהר"ר אלכסנדר כ"ץ ז"ל ה"ה מפראנקבורט.³⁹ כל החידושים שי[ןש] בא"י כולם נמצאו אצלו. והוא נתבקש בישיבה של מעלה ושכק חנינים] לרבנן ולכל ישראל. בודאי אחר דברי מכ"ת לא ישנו האפטרופסי' להעתיק למי שיפקיד מכ"ת. ובטוחים אנחנו בחדסד אל שבמהרה נזכה ויתגלה לנו הנסתרות, דהיינו הספר הנ"ל. והן הן מעשה מרכבה ודי בזה.⁴⁰ השיר שחיבר מכ"ת קבלתי, בך⁴¹ נאה השיר והשבח. מה שתמה על דירתי בירושלים ע"ה⁴² ת"ו⁴³ מחמת קדושת מקום המקדש בקדושתו עליו אף בחורבנה, ואין לנו קבלה ודאית איזהו מקום מקדש, וא"כ⁴⁴ כל ירושלים בספק כרת, ומטעם זה נמנעו הגדולים לדור בירושלים, ושעל כן לא דר האר"י ז"ל בירושלים ע"כ⁴⁵ דבריו. דע אהובי שלא נעלם ממני כי דברי מכ"ת הם לש"ש.⁴⁶ אבל מכאן והלאה לא ישמע על פיך פה קדוש לדבר כן, להוציא[א] לעז על דירת ירושלים, אף עתה בחורבנה. כי מכ"ת דן ע"פ⁴⁷ השמועה, וכל אדם כוזב. והנה באתי על דברי אמת באמיתה של תורה להודיעך דבר אמת. דע כי מעולם לא היה ספק במקום בית המקדש. כמו שאין ספק שהיה ב"ה⁴⁸ ושיהיה ב"ה, כך אין ספק במקום ב"ה כי הוא זה, ולא היה נתעלם מהעין אפילו רגע א'. אעפ"י שהיתה ירושלים הולכת ממלכה למלכה,⁴⁹ מ"מ לא נפסקה הקבלה והידיעה, ע"כ

32	עניין זהותו של חכם זה נדון במבוא.
33	השם ינקום דמו.
34	לא ברורים ראשי תבות אלו בקונטקסט זה.
35	השחלשלות.
36	על כן.
37	בבריאה יצירה עשייה.
38	ר' נפתלי.
39	על דבר זהותו ראה דברינו לעיל, במבוא.
40	עד כאן חלקה הראשון של האיגרת, שראה אור כאמור בנובלות חכמה ליש"ר מקנדיאה, ראה דברינו לעיל, במבוא.
41	כך בכתב היד.
42	עיר הקודש.
43	תבנה ותכונן.
44	ואם כן.
45	עד כאן.
46	לשם שמים.
47	על פי.
48	בית המקדש.
49	קרא: מממלכה לממלכה, משלטון לשלטון.

גזר השי⁵⁰ על כותל מערבי שלא תחרב, ויהא רשומו ניכר, ונוסף על זה הראיה
הר הבית וסימנם, וכל ההרים, הר המשחה⁵¹ וכיוצא בהם ועמק יהושפט ונחל
קדרון ומי השלוח, הכל מסומן וברור לעינים. והרבה עניינים כיוצא בזה, כולם
גלויים להאומות והמבדיל לאומה ישראלי, והדברים מקובלי, ונראים עין בעין.
וכולם בשמות הראשוני נקראו אף להאומות מאומה לאומה, וכל שכתוב בספר
כפתור ופרח פרק שישי בזכרון עיר אלהים ירושלים והר הבית, וב"ה אין שם,
[73ב] [ה] כל אמת. וכן נראה עם כולם. לכן מ"ש⁵² בפרק הנ"ל דף כב שרבינו
חננאל דפריש ז"ל אמר ולבוא ירושלים ושיקריב קרבנו בזמן הזה כו' כו' [!] הנה
אמת דיבר לפי הדין המבואר בתלמוד שאמר שמעתי שמקריבין אעפ"י שאין היכל
כו'. ואין ספק בעולם במקום בית המקדש ובכותל מערבי. רק אין אנחנו יודעים
נגד איזה מקום הלך המקדש. כי מפני חטאים חרב ולא נשאר רק כותל מערבי.
וע"כ משערים לפי מה שהיה הר הבית חמש מאות אמה לעשות הרחקה לפי אומד
הדעת לפי שיעור הזה. ובבואי הנה הגידו לי החכמי שישי ספק ספיקה במרחץ
מהמרחצאות שיש בירושלים, כי יש לחשש אולי ואולי לשם הגיע התפשטות
המקדש. תכף ומיד נתעוררתי ואמרתי אנחנו באנו לירושלים להתקדש. א"כ אנחנו
מחויבים לעשות הרחקה והרחקה דהרחקה, אפילו באלף ספיקות. ולכן אסרתי
המרחץ הזה. והסכימו עמי גדולים החכמים יצ"ו. וכשאנחנו הולכים ומתפללים
נגד כותל מערבי ומשתחוי' להשי' ורואים כותל מערבי בזה המקום אשר אנחנו
עומדים ומשתחוי', אין ספק ולא ספק ספיקא אפילו אלף אלפים מהספיקות. לכן
הנזכר בספר כפתור ופרח בפרק הנ"ל דף כד מקום התפלה והשתחוויה⁵⁴ לכן
מא [!] דבר. ⁵⁵ ומה ששמע מכ"ת שהרבה נמנעו לדור בירושלים מחמת ספק
הנ"ל, (ודע) [ידע] מכ"ת מאשר יגידו ולא כל אשר מקצתו אמת ורובו שקר.⁵⁶
עיקר הטעם שכשנים הקדמוניות עד זמן הבית יוסף ע"ה היתה ק"ק צפת תוב"ב
עיר גדולה לאלקי'. אף בזמן הבית יוסף⁵⁷ היו שם י' אלפים בעלי בתים חכמים
ונבונים וידועים, ואין מספר לעשירים וקצינים. וירושלים היתה חרבה יושבים
מעט. והיושבים היו יושבו [!] בדלות ובערום ובחוסר כל ונגלות כבוד ה'. ע"כ
היתה ישיבת צפת יותר טובה. ומ"מ בכל עת לא נמנעו חסידי ויקירי צפת לבוא

50 השם יתברך.

51 הר הזיתים.

52 מה שכתוב.

53 במשמעות של: וכו', וכן להלן. השווה מהדורת כפתור ופרח, ויניציאה ש"ו או ש"ט, דף
כב, ע"ב, וכן מהדורת א"י חבצלת, ירושלים תשנ"ז, א, עמ' ק-קא. בהערה 54 שם צוין
שבכתב יד אחד רשום: 'יחיאל', וזה הנוסח הנכון.

54 השווה כפתור ופרח, שם, דף כד ע"ב, וכן מהדורת חבצלת הנ"ל, עמ' קיג.

55 צ"ל: לכן אמת דבר, כמו לעיל בסמוך.

56 עיין בבלי, הוריות ד ע"א.

57 כינוי לר' יוסף קארו על שום חיבורו ההלכתי בית יוסף. חי ופעל בצפת בשנים שצ"ו-של"ה

(1536-1575).

לירושלים ע"ה תוב"ב⁵⁸ להשתחוות להשי' מול כותל מערבי, ואח"כ חזרו לביתם. גם לא פסקה ישיבה מירושלים זה מאות שנים,⁵⁹ אף שאנשים היו מעט, היו גדולי עולם בתוכם, ובזמן הב"י⁶⁰ וקודם לו היה ר' לוי בן חביב⁶¹ עם חכמים גדולים, כנודע מעניין תשובותיו בעניין הסמיכה.⁶² ואמת הדבר שלא היה קצת רוח חכמים נוח מעם [74א] הארצות הבאים לדור ירושלים הסובבים בשוקים ובחוצות לילך אחר מחייתם, והם אינם בעלי תורה, ואולי ישגו וילכו סמוך לגבול המקדש ויתערבו בין הגוים. אבל אנחנו אטו ברשיעי או בשופטני עסקינן? ע"כ הבא להתקדש בדירת ירושלים אשריו ואשרו, והכל מסומן ומצוין, ולא יש ספק וספק ספיקא עד אלף ספיקות. רק גבולי חומות ירושלי' לעניין מעשר שני יש ספיקות מחמת שנחרב. הנה מוזכר פ"י⁶³ מא בספר כפתור ופרח.⁶⁴ אבל במקום ב"ה⁶⁵ ח"ו שיעלה על לב שום ספק. ובמקום שאנחנו דרים אין ספק שזהו לפנים מחומת ירושלים הקדומה, רק הספק עד היכן הגיעה ירושלים. ואנחנו קורין המגילה בט"ו אדר, כי אין ספק באדם שאנחנו יושבים לפני' מן החומה⁶⁶ שהיו [!] מוקפת מימות יהושע בן נון. וטעם האר"י ז"ל שלא דר בירושלים הוא מטעם הנ"ל שכתבתי שהיו אז אלפי ת"ח בצפת, ועוד טעם שני, כי ידע ברוח הקדש ד' אמות של קבורה שלו שהיא שם בצפת. ומן זמן שהעיר ה' רוח המלך וכנה חומות ירושלים, וזה היה בזמן ב"י,⁶⁷ נעשה ירושלים עיר מלוכה הולכת מעלה מעלה. ודע מכ"ת נאמנה כי היא כעיר גדולה כמו קראקא, ומידי יום ביום העיר נוספת בבניינים גדולים והיא רבתי עם, אם מהאומת [!] העולם אין ערך ואין מספר, ואם מבני ישראל להבדיל. אנחנו רואים קיבוץ גלויות דבר יום ביומו. יום יום מתאספות ובאים. שוטטו בחוצות ירושלים כולם מלאים ת"ל מישראלים יצ"ו ובתי מדרשות ותינוקות [!] של בית רבן. וק"ק צפת נחרבה,⁶⁸ אשר בהיות[ן] בצפת ראה ראיתי

- 58 עיר הקודש תבנה ותכונן במהרה בימינו.
 59 יהודים ישבו בירושלים כמעט ברציפות מאז שנכבשה ארץ ישראל מידי הצלבנים על ידי צאלח אדין בשנת 1186.
 60 בית יוסף, ר' יוסף קארו.
 61 נודע בכינויו 'הרלב"ח', גדול חכמי ירושלים במחצית הראשונה של המאה ה"ט. על אודותיו ראה דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 191-192.
 62 הכוונה לקונטרס הסמיכה, שנספח לתשובותיו של הרלב"ח, ויניציאה שכ"ה (1565), בעקבות חידושה של הסמכה בצפת על ידי ר' יעקב בירב בשנת רצ"ח (1538), חידוש שלו התנגד בחריפות החכם הנזכר.
 63 פרק.
 64 השוה כפתור ופרח (לעיל, הערה 39), ג, עמ' יג-כד.
 65 בית המקדש.
 66 מקומה של הקהילה היהודית בירושלים בזמנו של בעל השל"ה היה באיזור של השכונה היהודית היום, ראה דוד, עלייה והתיישבות, עמ' 62-64.
 67 הכוונה לבניית חומות ירושלים על ידי השולטאן סולימאן המפואר בשנים 1537-1541, בזמנו של ב"י (ר' יוסף קארו); ראה דברינו לעיל, במבוא.
 68 על מצבה הקשה של צפת בזמנו של בעל השל"ה ראה דברינו לעיל, במבוא.

בכמה מקומות כשדה ששם בתים וספרי תורות בתוכם, ושאלתי מה זה? והשיבו לי שעד פה הגיע צפת תוב"ב, ונתרבה מאין יושב,⁶⁹ ועדין בתי כנסיות נשארו בחורבן וס"ת בתוכם, והם שמורים. ואף הישמעאלים לא שולחים יד, ואדרבה נוהגים כבוד. ויש בכאן ירושלים קהל גדול מישראל, ובתוכם הרבה חכמים גדולים ומופלגים, אשר נפשם קשורה בנפשי, ממש דביקות רוחא ברוחא, ונוהגים בי כבוד מה שאינני ראוי לכך. גם ק"ק אשכנזים יצ"ו התחילו להתרבות ההולכים לרגלי, והיו לי הרבה כתבים מהם. וגם שמעתי בע"פ⁷⁰ שהרבה רוצים לבוא. יהי יי אלהינו עמהם, והוא ישלח מלאכו לפניהם. אשריהם מה טוב חלקיהם לבוא למקום הקודש הזה [ב74] ליראה את השם הנכבד ולאהבה אותו וללמוד תורה לילך מחיל אל חיל, וזה שער השמים לתפלה. ודע אהובי כי אין בכל העולם כולו מעמד טוב וישיבה טובה כמו בירושלים, נוסף על על [!] קדושת השם⁷¹ המקום, כי העיר היא עיר מלוכה מלא כל טוב כמו בפראג, ושלום גדול לאומה ישראלי, לא יש כן בכל העולם כולו בכל תפוצות ישראל. אך הנתינות מס המלך יר"ה והשרים זהו במקומו עומד ולומר הב הב, כי זהו נגזר מהשי' בכל גלילות ישראל, אך להשלום אין ערך ת"ל⁷² ואין יראת בלבול שקר כמו במדינתכם, אשר בעו"ה⁷³ על זה דוה לבי בשמוע כי לא נחתם ולא שקטתם מעלילות שקר. ובשמעי דבר זה נצערתי [!] במאוד והתעוררתי וקבעתי יום תענית ויום תשובה אני וב"ד⁷⁴ עולמות עד הגאולה על מדינתכם ונצומה אל ה' על עלילת שקר וקבענו תענית ציבור עד ביאת הגואל בכל יום ב' החל בפרשת בשלח, וקבענו תשובה גדולה, ומרבים אנחנו בתפילה ובהרבה סליחות ובדמעות ובצדקה שיצילכם השי' מיד הקמים עליכם. וטעמים⁷⁵ היה לקבוע בפרשת בשלח הוא משום שזו הפרשה מסוגלת לישראל בהרבה ניסים ותשועות ככה יעשה ה' לכם ולנו. ולא⁷⁶ אעלים ממכ"ת כי נתאספו ביחד חכמי ירושלים יצ"ו הגדולים שבהם יותר מעשרה, ודברנו מענייני⁷⁷ תשובה ודברי התעוררות, ובתוך העניינים ההם דברנו ג"כ⁷⁸ משיבת אחינו בח"ל⁷⁹ מדינה ומדינה, וספרתי בשבחם הן בתורה הן במעשים הן בהנהגות וכיוצא בזה

69 על ביקורו בצפת בתחילת שנת שפ"ב (סוף 1621) מספר ר' ישעיה הורביץ באיגרת שהזכרה כמה פעמים במבוא; ראה יערי, אגרות ארץ ישראל, עמ' 214-215. גם באיגרת ההיא הוא מדבר על חורבנה של צפת, אם כי בקיצור.

70 בעל פה.

71 מעל תיבה זו סימן מחיקה.

72 תהלה לאל.

73 בעוונותינו הרבים.

74 ובית דיני.

75 במקום: וטעמם, כלומר: והסיבה לקבוע התענית משכת בשלח דווקא.

76 לפני תיבה זו ריווח של חצי שורה.

77 כך בכתב היד.

78 גם כן.

79 בחוץ לארץ.

הרבה, והגדתי להם בקול מר עניין עלילות שקר ונצטערו במאוד מאוד עד שבאנו לפשפש ולחפש חיפוש מחיפוש והיתה הסכמה בין כלנו לתלות זה בעון הנעשה מחתנתני']!]⁸⁰ במדינתכ', דהיינו מה שעושים קודם החופה ומה שעושין אחר החופה. וקודם החופה שהחתן מחבק ומנשק הכלה ואף שהיא גדולה לנידה היא, גם החתן בא לידי קישוי ואפשר שמוציא זרע לבטלה ועואתו]!]⁸¹ גדול מנשוא. עוד שנית אתם עושין נישואין בע"ש⁸² והחתן שוכב אצל הכלה כשהיא [א75] כשירה ויהיו שניהם ערומים, ואינו בועל בעילת מצוה, וכי אפשר זה בלא הוצאת זרע לבטלה? אף שאינו עשה]!]⁸³ בידו מ"מ ממילא הוא. ואילו היה חטא יחיד החרשתי. אבל דבר זה נוהג בכל תפוצות ישראל גלילתכם⁸⁴ הייטב בעיני ה' לגרום בחנום⁸⁵ זה העון הגדול שהוא גדול מכל עוונות. והקב"ה מודד מדה כנגד מידה שמענים זרע ישראל בעיננים קשים ומרים. במדינת זו החתן אינו רואה פני הכלה עד הנישואין, ולאחר החופה אף שהכלה כשירה אינם שוכבים אותם ביחד אא"כ⁸⁶ כשרוצים מיד לעשות בעילת מצוה. אשריכם ישראל ואשרינו מה טוב חלקינו אם הייתם מתאספין לתקן דבר זה בוודאי הצל יציל אתכם השי' מכל עלילות שקר, וגם תיקן⁸⁷ זה יגרום לקרבת הגאולה. וכבר כתבתי דבר זה לכל גאוני ארצכם למען י' ולמען תורתו לא תשקטו]!]⁸⁸ ולא תנוח עד שתוקן, ודבר זה בנקל תוכל לעשות תקנה, שיהיה אסור באיסור]!]⁸⁹ עולם שלא להשכיב החתן והכלה עד מוצאי שבת והוא מחויב תכף לעשות המצוה. ואין לתקן לבעול בליל שבת אעפ"י שהלכה היא מותר לבעול בתולה בשבת, וכן הוא בש"ע⁹⁰, מ"מ לא נראה בעיני לעשות כן. כי בריש כתובת דף ו'⁹¹ משמע דווקא למי שמתכוין דווקא להטיה, אבל לבעול בעילה גמורה אסורה, וכן כתבו התוספת שם בד"ה לא כהללו בבליים וכו' ובד"ה אלא מעתה שושביני' וכו', ורש"י⁹² ז"ל בחכמת שלמה כתוב שהוא פסיק רישיה כו' ע"ש. וכן בהג"ה אשרי לבו מחסום⁹³ וכו', וכן מצאתי באגדה ועיין שם. נמצא לפי זה מי שאינו בועל בהטיה אסור, והוא אב מלאכה, וחייב

- 80 צ"ל: מהחתנים.
81 ועווננו.
82 בערב שבת.
83 מחזכם.
84 בחנם.
85 אלא אם כן.
86 כך בכתב היד, וצ"ל: חיקון.
87 שלחן ערוך, אבן העזר, סימן סג, סעיף א.
88 דף ו ע"ב.
89 שיבוש במקום רש"ל - ר' שלמה לוריא, בעל חכמת שלמה הנזכר בסמוך, הגהות וחידושים על רש"י ותוספות על הש"ס, מהדורה ראשונה קראקא שמ"א או שמ"ז.
90 חכמת שלמה, שם, כתובות ג ע"א.
91 עיין שם.
92 שיבוש של 'לבי מהסס', כפי שנדפס בהגהות אשרי.

משום פתח.⁹³ ע"כ איסור גדול בדורותינו לבעול בשבת, כי מי הוא זה שיאמר אני אטה ולא אבעול בעילה גמורה. ותמיה בעיני שהשמיטו הפוסקים זה, והניחו לי מקום, וכן הדור לכם לתקן הרחקת החתן מהכלה קודם החופה. ע"כ חזקו ואמצו דבר זה להוציא לאור דבר זה. ולהיות בא בדפוס תוקף החרמות והנידוי שלכם על זאת, ולאסור [75ב] אסור עולם. גם אני אהיה סגור למצוה זו ליד הסכמתי על מ"כ. וי"י אלהי ישראל הוא יהיה עמכם ושלום. זה הכתב הועתק אות באות מכתב הר"ר ישע"י נשיא בארץ ישראל עיר הקודש תוב"ב.⁹⁴

הנני דורש בשל"ו האלוף החסיד מהר"ר שבתי סופר יצ"ו,⁹⁵ קבלתי כתב ידו אודת [!] ביאתו הגה בודאי אשרי מי שזוכה, וזה גם אני שש ושמח בביאתו. אמנם כגון דאצריך⁹⁶ אני להודיע: צריך הבא לקיים והכינו את אשר יביאו. ר"ד⁹⁷ הוצאת הדרך הוא בכפלי ויותר ממה שאתם משערים, כי טבע כל העולם כולה נעשה כך, הכל עלה יעלה לשער היוקר. ופה בירושלי' ע"ה תוב"ב אשר היא משוש כל הארץ, הצריך לכל נפש ונפש הוא ליבן טליר⁹⁸ בכל שבועה⁹⁹ ושבועה, אף בשנה בינונית, ואף בפרנסה בינונית. נמצא איש ואשתו צריכין ב' ליבן טליר בכל שבועה. עוד יש הוצאות מי שבא לקנות כלי בית המצטרכים. ומי שרוצה להטיל עצמו על הציבור בכאן, צריך אני להודיע כי הצבור עני בעו"ה. גם חייבים סך גדול ומקוים להשי' יתגלגל זכות ע"י זכאין אחינו שבגולה יצ"ו. והסיפוק אף לחכם גדול הוא שני ליבן טליר בכל חודש. והנה הם רצו ליתן לי שכר רבנות בכל שנה בחפצי ורצוני, ולא רציתי לקבל אעפ"י שירדתי מנכסי מכח מכת המטבע שלכם. והרעב והצמא של שנת שפ"ב כלה אותי שלא היה רעב כמותו. ואני בעו"ה חייב סך גדול. על כל זאת בראותי כי הם עניים, איני נוטל שכר רבנות מהם. וקוה קויתי לה' הוא יעזורני וממרחק יבוא לחמי להתפרנס אני וזרעי יצ"ו, אשר אני זוכה להם פה ירושלי' ע"ה תוב"ב, ודי בזה לחכימא. ומחמת המלבושי' ופשתן, היותר טוב שיביא כל אחד כדי צרכו ממדינתכ', ובפרט כרים וכסות של נוצות אווזים שאינם במדינה [76א] זו. ובימי הקור אי אפשר בטבעינו להתחמם זולתם. אח"כ¹⁰⁰ אני

93 ראה גם לעיל, במבוא.

94 המשפט האחרון נוסף על ידי המעתיק.

95 תלמיד חכם ומדקדק שעסק בעריכת נוסח הסידור. חי בפרמישלא באותה עת; ראה עליו: S. C. Reif, *Shabbethai Sofer and his Prayer-Book*, Cambridge 1979. מהדורת דפוס ראשונה של סידורו, הכולל הגהות לשוניות לנוסח התפילה, ראתה אור בפראג שע"ז או שע"ח, אך ככל הנראה אין בנמצא אפילו עותק אחד ממהדורה זו. מכל מקום מתברר שאחת מן ההסכמות למהדורה זו נכתבה על ידי בעל השל"ה, ראה י' סץ (עורך), סדור מה"ר שבתי סופר, א-ב, בלטימור תשמ"ז-תשנ"ד, עמ' טז, מאיגרת זו מסתבר שבעל השל"ה היה בקשרים אישיים עמו.

96 כך בכתב היד, וצ"ל: דא צריך.

97 ראשית דבר.

98 ראה דיונונו במבוא.

99 שבוע.

100 אחר כך.

מודיע מי שבא הנה לדור פה ירושלים ע"ה תוב"ב אזי ילך מקושטנטינא למצרים, וממצרים לירושלי', וזה הדרך הוא הישר בטוח ויותר בזול, אם לא מי שנפשו חשקה לסבב ולהוציא ביותר כדי לילך ולראות ג"כ צפת תוב"ב. והממהר והזריז לבוא לירושלים הרי זה משובח. אהובי מחותני מכ"ח¹⁰¹ יצווה להסופר להעתיק זה הכתב לחלקו ביעקב ולהפיצו בישראל. כי יודע אני רבים מתאווים ליודע איכות ומהות כדי שידע מה לעשות, ויסמוך כל אחד על דברי שהן דברי אמת כאמתה של תורה. ^{אוצר החכמה} נאם אהובך ישעי' בן לא"א מהר"ר אברהם סג"ל זלה"ה הורוויץ [!] איש ירושלי' תוב"ב חותם יום ו' פ' ¹⁰² הנה אנכי שולח מלאך לפניך ולשמרך בדרך. ¹⁰³

^{אוצר החכמה}

החכמה

101 מעלת כבוד חכמתו.

102 פרשת.

103 שמות. כג. כ. פרשת משפטים.